

З. М. Заіка

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ЛЕКСІКА БУДУЧАГА СПЕЦЫЯЛІСТА

Тэрміны – гэта словы і словазлучэнні, якія выкарыстоўваюцца для называння паняццяў у пэўнай галіне навукі, тэхнікі, мастацтва, а ў сукупнасці ўтвараюць тэрміналагічную сістэму. Спецыфіка тэрміна заключаецца ў тым, што ён валодае строга дэфінітыўным значэннем у сваёй галіне ведаў, лагізаванасцю семантыкі, канвенцыянальнасцю (пэўнай дамоўленасцю) у выкарыстанні. Для ўтварэння тэрмінаў выкарыстоўваюцца:

- а) лексіка-словаўтваральны спосаб: *лунаход, электаразаніс;*
- б) метафарычны перанос назвы: *пяцля, таз;*
- в) запазычаныя словы: *лазер, алгарытм, сканер.*

У выніку асваення літаратурнай мовай тэрмінаў розных галін ведаў адбываецца працэс выхаду тэрмінаў за межы вузкапрафесійнай сферы і страты характэрных уласцівасцяў, адбываецца метафарычны працэс дэтэрміналагізацыі: *трацічны перыяд – перыяд адпачынку.* Даволі часта адбываецца тэрміналагічнае асэнсаванне агульнаўжывальнага слова, што

ставіць яго ў новы сэнсавы рад, разрываючы сувязь з першасным значэннем поўнаасцо або часткова: *блакіроўка, рахунак, воплеск*.

Тэрміны могуць узнікаць і ад прозвішчаў вынаходнікаў новых з'яў і рэчаў, заснавальнікаў новых навуковых плыняў: пастэрызацыя (Пастар), *гегеліянства* (Гегель), *дарвінізм* (Дарвін). Уласныя імёны могуць удзельнічаць у стварэнні словазлучэнняў тэрміналагічнага характару: *камета Галей, крывая Безье, тэарэма Лапласа*.

У эпоху камп'ютарызацыі з'яўляюцца новыя найменні, якія прыйшлі разам з новымі навукова-тэхнічнымі рэаліямі. Звычайна гэтыя неалагізмы з'яўляюцца запазычанай лексікай: *файл, сайт, вінчэсер*. Як і ў любым іншым сегменце мовазнаўства, у тэрміналогіі як падсістэме літаратурнай мовы назіраюцца такія ж моўныя працэсы: сінанімічныя рады, антанімічныя рады, амонімы, мнагазначныя тэрміны, прафесіянальная лексіка, утварэнне слоў, неалагізмы і г. д.

Тэрміналагічная лексіка надзвычай інфармацыйная, таму ў навуковай мове тэрміны нельга замяніць іншымі словамі. Пры дапамозе тэрмінаў думка фармулюецца коратка і дакладна. Неабходна адзначыць, што ступень тэрміналагізацыі навуковых прац неаднолькавая. Частотнасць ужывання тэрмінаў залежыць ад характару выкладу і ад адрасацыі тэкстаў. Сёння грамадству патрабуецца такая форма апісання атрыманых даных, якая змагла б дазволіць зрабіць адкрыццё чалавецтва гонарам кожнага. Калі мова манаграфічных даследаванняў перагружана тэрмінамі, то яна можа з'яўляцца недаступнай нават спецыялісту. Таму вельмі важна, каб тэрміны, што выкарыстоўваюцца ў тэксце, былі дастаткова асвоены навукай, а тыя, што ўводзяцца, неабходна паясняць.

Навуковая тэрміналогія, што існуе ў рускай мове і зафіксавана ў тэрміналагічных слоўніках, беларускаю мовай яшчэ дастаткова не асвоена і не атрымала свайго пачэснага месца ў лексікаграфіі.

Ва ўмовах бурнага развіцця розных галін навукі актуальным з'яўляецца пытанне ўпарадкавання тэрміналагічнай лексікі па пэўных галінах ведаў. Упарадкаванне навуковай тэрміналогіі ўключае два асноўныя аспекты: сістэматызацыю і ўдакладненне навуковых паняццяў і адпаведных тэрмінаў канкрэтных галін навукі і сістэматызацыю моўнага афармлення навуковых тэрмінаў. Лінгвістычнае ўнармаванне тэрміналогіі абумоўлена ўзрастаннем яе ўдзельнай вагі ў складзе беларускай літаратурнай мовы і ўплывае на пытанні культуры беларускай мовы і культуры навуковага тэксту ў сучаснай беларусістыцы.

Важнай задачай упарадкавання тэрміналогіі з'яўляецца вывучэнне практыкі ўжывання тэрмінаў у навуковых тэкстах і публікацыя слоўнікаў рэкамендаваных тэрмінаў, што, у сваю чаргу, патрабуе такіх якасцей культуры навуковага тэксту, як дакладнасць, сцісласць, адназначнасць,

лагічнасць. Гэтыя крытэрыі абумоўлены адэкватным адлюстраваннем у тэрмінах сістэмы паняццяў адпаведных галін навукі. Вынікам гэтай працы з'яўляецца стварэнне тэрміналагічных слоўнікаў спецыяліста, аднак існуе неабходнасць папаўнення тэрміналагічных слоўнікаў, падрыхтаваных у мінулыя гады. Беларускай навукай распрацаваны агульныя прынцыпы, вырацаваныя тэрміналагічнай тэорыяй, у гэтай сувязі нельга не адзначыць, што ў тэрміналогіі складваецца набор зыходных палажэнняў, якія прымаюцца без доказу, г. зн. аксіяматыка, што з'яўляецца важнейшай прыкметай і ўмовай фарміравання тэрміналогіі як навукі [1].

Аднак існуе шэраг спецыфічных аспектаў у стварэнні метадыкі распрацоўкі і ўпарадкавання тэрміналогіі ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму. Працэс асваення запазычаных тэрмінаў часцей адбываецца праз пасрэдніцтва рускай мовы. Запозычаныя тэрміны прыходзяць у беларускую мову семантычна асвоенымі рускай мовай і ў такім варыянце замацоўваюцца ў беларускай тэрміналагічнай сістэме.

Істотнай асаблівасцю практычнай арганізацыі работы па ўпарадкаванні тэрміналогіі ў значнай ступені вызначаецца паўната і сістэмнасць паняццяў пэўных галін навуковых ведаў. У працэсе стварэння свайго міні-слоўніка спецыяліста студэнты навукова-даследчай групы “Лексіка будучага спецыяліста” (ПД-12, ФІСЭ (12 чалавек)) абавіраліся на самы вялікі перакладны слоўнік, створаны ў галіне беларускай тэрміналогіі “Руска-беларуска палітэхнічны слоўнік 1997, 1998”, які ўключае 15 7000 рэестравых тэрмінаў. У слоўнік уваходзяць артыкулы па аўтасправе, будаўніцтве, вылічальнай тэхніцы, гідратэхніцы, інфарматыцы, матэматыцы, машынабудаванні, металаапрацоўцы, механіцы, транспарце, электроніцы і інш.

У 1990–2000-х гг. выдаваўся цэлы шэраг тэрміналагічнай лексікі розных галін ведаў беларускай мовы. Аднак неабходна заўважыць, што навуковая і практычная вартасць надрукаваных тэрміналагічных слоўнікаў не з'яўляецца аднолькавай, таму што большасць з іх невялікая па аб'ёме; складанне і выданне слоўнікаў не кардынавалася, прынцыпы перакладу, тлумачэння і напісання тэрмінаў часта не ўніфікаваліся; у пэўнай частцы слоўнікаў адсутнічаюць акцэнталагічныя і граматычныя паметы.

Адсутнасць тэрміналагічных слоўнікаў па розных падмовах тэхнічных спецыяльнасцяў вымушае весці працу са студэнтамі па ўкладанні міні-слоўніка па пэўнай дысцыпліне. На жаль, у студэнтаў першага курса няма курсавой працы, дзе б яны абавязкова выкарыстоўвалі неабходную тэрміналагічную лексіку па свайой тэме, таму ім было прапанавана сабраць і сістэматызаваць 18–20 тэрмінаў па адной са спецыяльных дысцыплін. У сувязі з тым, што навучанне ў вышэйшых навучальных установах вядзецца толькі на рускай мове, лексічны матэрыял

збіраўся па рускамоўных падручніках і ўкладваўся ў камп'ютарны файл (Л-17, Л-18 ЭФ; ПЭ-22, ТВ-19, ПД-12 ФІСЭ, П-359, П-358, СТ-46 СФ). Пераклад адзначаных тэрмінаў ажыццяўляўся адпаведна з правіламі сучаснай беларускай арфаграфіі. Па тэхнічных прычынах на першым этапе не зроблена вызначэнне акцэнталогіі ў рускім і беларускім варыянтах. Гэтай праблемай студэнты будуць займацца ў навукова-практычнай групе “Лексіка будучага спецыяліста” ў далейшым (на 2-м этапе) пры ўдасканаленні слоўніка. Пры гэтым неабходна будзе абазначыць дыфініцы некаторых граматычных катэгорый аднакампанентных тэрміналагічных лексем. Пераважная большасць тэхнічнай тэрміналогіі – запазычаная або інтэрнацыянальная лексіка, і ў гэтай сувязі шмат тэрмінаў з’яўляюцца міждысцыплінарнымі.

Важнай асаблівасцю тэрміналагічнай лексікі з’яўляецца тое, што ў складзе ўпарадкаванай намі тэрмінасістэмы не пажаданы з’явы полісеміі, аманіміі, сінаніміі. Аднак у практыцы гэтыя з’явы існуюць, што ў значнай ступені абмяжоўвае дакладнасць тэрміна. Вось чаму пры тлумачэнні значэння спецыяльнага тэрміна з усёй множнасці значэнняў (мнагазначнасць, аманімія) мы адзначаем толькі адно, якое адносіцца да канкрэтнай сітуацыі тэксту. Перад навукова-практычнай студэнцкай групай “Лексіка будучага спецыяліста” стаіць задача ўпарадкаваць тэрміналагічную лексіку ў слоўнік, што ў большай ступені залежыць ад унармавання лексічных, семантычных, словаўтваральных і іншых сродкаў мовы. Набор слоўніка ажыццяўляўся спецыялістам па суправаджэнні вучэбнага працэсу кафедры беларускай і рускай моў УА “Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта” Л. У. Ветравай